

BEYOĞLU SİRLARI'NIN TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Aylin KOÇ GIANNOPOULOS*

Öz: Söz varlığı bir dildeki sözlerin bütünü anlamına gelmekle birlikte dili kullanan toplumun kavramlar dünyasını, düşünce yapısını, maddi ve manevi kültürünü yansıtır. Bir edebî tür olan romanlar, söz varlığı bakımından önemli veriler içerir. 1888-1889 yılları arasında Yunan harfli Türkçe (Karamanlıca) Anatoli gazetesinde tefrika edilen Beyoğlu Sırları, bu romanlardan biridir. Gazetenin başyazarı ve imtiyaz sahibi olan Evangelinos Misailidis, Epameinondas Kiriakidis'in Yunanca Πέραν Απόκρυφα (Peran Apokrifia) adlı romanından Türkçeye çevirmiştir. Misailidis bu roman ile okurlara âdeta aynı dinden ve mezhepten 'Yunanca konuşan bir dünya' ile 'Türkçe konuşan bir dünya'nın kapılarını açar. Özellikle diyaloglarda Avrupalılığa özenen İstanbul Rum sosyetesinin dili ile kenar mahallelerde, karanlık sokaklarda ve genelevlerde yaşayan alt tabakanın dili ustaca kullanılır. Beyoğlu Sırları kelime kadrosu açısından oldukça zengindir. Misailidis, romanın çevirisinde Osmanlı Türkçesindeki Arapça, Farsça sözcükler ile Rumların günlük hayatta kullandıkları Yunanca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce sözcükleri ve terimleri (özellikle dinî terimler) başarıyla bir araya getirir.

Çalışmada, Beyoğlu Sırları romanının Türkçe söz varlığı tespit edilmeye çalışılmış, standart dile geçmemiş veya standart dilde yaygın olarak kullanılmayan örneklere yer verilmiştir. Metinde dönemin Anadolu Türkçesine hassaten Karamanlı Türkçesine has sözcükler, deyimler, atasözleri, diğer kalıp sözler alfabetik sıralanarak cümle içindeki anlamları ve geçtiği yerler belirtilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Evangelinos Misailidis, Beyoğlu Sırları, Yunan harfli Türkçe (Karamanlıca), Türkçe söz varlığı

A Study on the Turkish Vocabulary of the 'Beyoğlu Sırları'

Abstract: Although vocabulary refers the set of words used in a language, it also reflects a world of concepts, mentality, material and spiritual culture of the society that speaks the language. Novels, a literary genre, also contain important data in terms of vocabulary. One of these novels is Beyoğlu Sırları, which was published in series between 1888 and 1889 in Anatoli newspaper; a newspaper using Turkish in Greek script (Karamanlidika). Evangelinos Misailidis, the editor-in-chief and publisher of the newspaper, translated Epameinondas Kiriakidis's Greek novel Πέραν Απόκρυφα (Peran Apocrypha) into Turkish. With this novel, Misailidis opens the doors of a 'Greek-speaking world' and a 'Turkish-speaking world' to the readers, as if they share the same religion and denomination. Especially in the dialogues, the language of the Istanbul Rum bourgeois, which aspire to Europeanism, and the language of the lower class living in slums, dark streets and brothels, are skillfully used. Beyoğlu Sırları is very rich in terms of vocabulary.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-posta: akoc@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0699-6932.

In his translation of the novel, Misailidis successfully brings together Arabic and Persian words in Ottoman Turkish with Greek, Italian, French and English words and terms (especially religious terms) used by the Rums in daily life. In this study, the Turkish vocabulary of the Beyoğlu Sırları was tried to be determined including the examples that were not transferred or were not widely used in the standard language. In the text, words, word groups, idioms and proverbs specific to the Anatolian Turkish of the period, especially Karamanlidika, were listed alphabetically and evaluated by indicating their meanings along with their position in the sentence.

Keywords: *Evangelinos Misailidis, Beyoğlu Sırları (The Mysteries of Beyoğlu), Turkish in Greek script (Karamanlidika), Turkish vocabulary*

Giriş

Söz varlığı, bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir (Aksan, 1996: 7). Bir dilin söz varlığının sınırlarını belirleyen ve zenginliğini gösteren kaynakların başında edebî eserler gelir. Bugüne kadar edebî eserlerin söz varlığı üzerine pek çok inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. Bu tür çalışmalar söz varlığına dair veriler sağladıkları için büyük önem taşır. Evangelinos Misailidis tarafından *Beyoğlu Sırları* adıyla Türkçeye çevrilen Yunan harfli Türkçe (Karamanlıca) roman da söz varlığı açısından zengin bir malzemeye sahiptir.

Evangelinos Misailidis (doğ. 1821, Kula - Manisa - öl. 1890, İstanbul) Anadolu Hristiyan Ortodoks bir Osmanlı aydınıdır. Isparta'da dört yıl öğretmenlik yaptıktan sonra mesleği bırakıp gazeteciliğe ve matbaacılığa başlar. En büyük hedefi Yunanca okuyup yazamayan Türkçe konuşan Anadolu dindaşlarının basın yayın yoluyla edebî, ilmi, ahlaki konularda bilgi edinmesini sağlamak ve onları aydınlatmaktır. Bu amaçla *Mektebü'l Finun-i Meşriki* adlı bir dergi çıkarır. İlk Türkçe romanlardan kabul edilen *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş*'in (bundan sonra *Temaşa-i Dünya* olarak anılacaktır) yazarıdır. Misailidis tarafından Türkçeye kazandırılan *Beyoğlu Sırları* romanı İstanbul'u anlatan "city mysteries/ mystères urbains" (şehir sırları) türünün en önemli örneklerindedir. Misailidis, Osmanlı Devleti'nin en uzun ömürlü ve en önemli gazetelerinden olan *Anatoli*'nin de kurucusudur. Yunan harfli Türkçe yazımın standartlaşmasında önemli rol oynamıştır. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek'in *İki Kilise Arasında Binamaz, Karamanlıca Edebiyatı Dil, Kimlik ve Yeniden-Yazım* adıyla yayımlanmış doktora tezindeki "Karamanlıca Edebi Üretiminde Evangelinos Misailidis'in Yeri" (s. 80-92) başlıklı bölüm Misailidis'in basın yayın ve edebiyat alanındaki rolüne dair önemli bilgiler ihtiva eder. Şişmanoğlu Şimşek, Misailidis'in Ahmet Mithat, Şinasi, Şemseddin Sami, Hovsep Vartanyan, Fâris eş-Şidyâk gibi çağdaşı Osmanlı entelektüellerine benzer bir üretim gerçekleştirdiğini belirtir (Şişmanoğlu Şimşek, 2024: 91).

1. *Beyoğlu Sırları*'nın Konusu ve İçeriği

Beyoğlu Sırları (Πειόγλου Σηραρή), Yunan harfli Türkçe *Anatoli* gazetesinde 1888-1889 yılları arasında tefrika edilen bir romandır. Eser, Epameinondas Kiriakidis'in (doğ. 1861, İstanbul - öl. 1939, Atina) Yunanca *Πέραν Απόκρυφα* (*Peran Apokrifia*) adlı romanından Türkçeye *Anatoli* gazetesinin başyazarı ve imtiyaz sahibi Evangelinos Misailidis tarafından çevrilmiştir. Bu bilgi; ilk bölümden itibaren gazetede not düşülerek belirtilir: "Tefrika. Beyoğlu Sırları. Musyu Epameinondas Kiriakidis'den Rumice te'lif

ve Ev. Misailidis'den Türkçeye tercüme olunmuştur." Eserin hemen hemen her nüshada "bakıyesi sonra" ifadesiyle yayımlanma süreci devam etmiştir.

Romanın ilk tefrikası Salı, Miladi 10 Temmuz 1888 (Rumi 28 Haziran 1304/ Hicri 1 Zilkade 1305) tarihindedir. Gazetenin 3926. sayısı olan bu nüshada gazete hakkında şu bilgiler yer alır: "Sene: 38, Anatoli, politika ve ticaret gazetesi olup Salı, Pencşembe ve Cuma irtesi basılır. Yazuhane: Uzun Çarşu Tamburacı Han. Konstantinie. Ser-müellif ve sahib-i imtiyaz Evangelinos Misailidis, müdir-i matbaa Theagenis Misailidis, direktor-i umumi Hristos Misailidis." Romanın son tefrikası gazetenin Cumartesi, Miladi 7 Eylül 1889 (Rumi 26 Ağustos 1305/ Hicri 11 Muharrem 1307) tarihine denk gelen 4091. sayısıdır.

Roman, Mayıs ayının bir pazar gününde öğle güneşinin tam da etrafı ısıttığı saatlerde güzel, kibar ve cilveli bir "madam"ın telaş içinde Feridiye Caddesi'nden geçerek Elmadağ'daki bir eve girmesiyle başlar. Bu, Ermioni Zinoviu adlı evli bir kadındır. Romanın "kötü" karakteri olan Madam İvi Allain ise bu kadının kocasına âşiktir ve onu elde etmeye çalışmaktadır. İvi Allain'in komplosuyla aldatıldığını düşünen koca, karısının girdiği haneyi basarak ateşe verir. Bu aynı zamanda tarihte "Beyoğlu Harik-i Kebiri" olarak anılan yangının başlangıcıdır. Yangın, Miladi 5 Haziran 1870 (Rumi 24 Mayıs 1286/ Hicri 5 Rebiyülevvel 1287) tarihine tekabül eder (Keyvanoğlu, 2017: 170). Akabinde gelişen esrareniz vakalar silsilesi romanın bölümlerini oluşturur. Yazar, yaşanan bu vakalarla birlikte Beyoğlu'ndaki Rum sosyetesinin şatafatlı hayatını ve "Avrupailik" adı altında yozlaşmasını gözler önüne serer.

Beyoğlu Sırları iki kısımdan oluşur. Bölüm başlıkları sırasıyla şöyledir:

Kısm-ı Evvel: Adam ile Eva, Kundakçı, Divanedir, Beyoğlu'nun Büyük Yangını, Çamlar Altında, Beyoğlu'nda Yeraltı / Beyoğlu'nda Zir-i Zemin (Bu bölüm tefrikalarda iki farklı başlıkla verilir), *Ferdası Gün, Şifahaneye Ziyaret, Georgios Kallimahis kimdir, Georgios ile Efrosini'nin Mülakatı, Adi Bir Hikâye, Adi Tarihin Devamı, Gülün Dikenleri, Kalp Akıla Meyl İdi. Anatoli'nin 4012. sayısında "hikâyenin birinci kısmı tamam oldu"* cümlesi yer alır.

Kısm-ı Sâni: Kira Karikena'nın Oğluna Nasihat Virmesi, Sır Hane, Çok Tavşan Avlayan Hiçbirini Vuramaz, İki Hamiyetkârlar, İvi Allain, Θέλω διαζύγιον (Boşanmak İstiyorum) (Bu bölüm Yunan harfli Türkçe metinde yoktur), *Kalâ Harici, Gine Kira Karikena, Cenaze Defni ve Akabeleri, İakovos'un Hikâyesi* (Bu bölümün adı 4053. sayıda değişerek *Mektubun Mündericatı* olmuştur), *İngiltere Elçi Hanesinin Bahçe Eğlencesi, İvi Allain'in Duzağa Düşmesi, Vodinas'ın Duzağa Düştüğü, Getdikleri Mahalle Avdet İtmeleri, Elli Kademe Yer Altında. Anatoli'nin 4091. sayısında "hikâye hatm oldu"* cümlesiyle roman biter.

Yunan harfli Türkçe metin, Evangelia Balta ile Sada Payır tarafından Latin harflerine aktarılarak yayına hazırlanmıştır. İstos Yayıncılık, 2020 yılında ilk baskısını, 2021 yılında da ikinci, üçüncü baskısını yapmıştır. Bu yayının "Giriş" bahsinde "Gizem Romanları", bu tür romanların arasında *Beyoğlu Sırları*'nın yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Akabinde müellif hakkında bilgi ve romanın özeti verilerek kaynak metinle tercüme metnin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda bugün kullanılmayan Arapça, Farsça, Yunanca İtalyanca, Fransızca kökenli sözcükleri ve anlamlarını ihtiva eden küçük bir sözlük bulunmaktadır.

2. *Beyoğlu Sırları'nın Dili ve Söz Varlığı*

Evangelinos Misailidis, Yunanca romanı Türkçeye çevirirken metinde dönemin edebî dilini, konuşma dilini ve anlatım tekniklerini harmanlayarak etkili bir şekilde

kullanmıştır. Evangelia Balta (2021: 51), Misailidis'in çevirideki başarısını özetle şöyle ifade eder: Bilimsel teorik çalışmalara göre; çeviriye dair yaklaşımlar iki kategoride toplanabilir: 1. Çevirmen kaynak dil metninin yazarını hedef dilin dünyasına aktarmaya çalışır; 2. Okuyucuyu kaynak dilin dünyasına taşımaya çalışır. Evangelinos Misailidis'i çevirilerinde izlediği pratik yüzünden ikinci kategoriye sokmak mümkündür. *Πέραν Απόκρυφα* (*Beyoğlu Sırları*) romanında; Misailidis çevirmen olarak kaynak metni, seçtiği dilsel araçlarla en ufak bir yabancılık çekilmeyecek şekilde Türkçe konuşan okuyuculara sanki çevrilen dilde tasarlanmış ve yazılmış bir metin hissini vererek aktarmayı başarmıştır. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek (2021: 26) çevirinin yayımlandığı Servet-i Fünun dönemindeki Arap harfli Türkçe metinlere göre, bu eserin dilinin açık ve sade olduğunu ifade eder. Metinde standart bir imla yoktur ve ayırıcı işaretler sistemsiz kullanılmıştır.

Misailidis, romanın çevirisinde Osmanlı Türkçesindeki Arapça, Farsça sözcüklerden ve tamlamalardan yer yer istifade etmiştir. Ancak, bu alıntı sözcükleri alındığı dildeki imlasıyla değil, konuşma dilindeki biçimiyle yazmıştır: *fakır* (< Ar. *fakîr*) “fakir, yoksul”, *feramuş* (< Far. *ferâmûş*) “unutma”, *şobra* (< Far. *şûrbâ*) “çorba”, *pahıl* (< Ar. *bahîl*) “terslik, aksilik”, *zuafa* (< Ar. *zu'afâ*) “zayıflar”, *ezmine-yi atika* (< Ar. *ezmine* + Ar. *'atîka*) “eski zamanlar”, *katt-ı ümid* (< Ar. *kat* + Far. *umîd*) “ümidini kesme” gibi.

Romanda, Rumların günlük hayatta kullandıkları sözcüklere ve terimlere (özellikle dinî terimler) rastlamak mümkündür: *krevat* (< Yun. *krevati*) “yatak, kerevet”, *grammatiki* (< Yun. *grammatiki*) “dil bilgisi”, *Kiryaki* (< Yun. *Kiriaki*) “Pazar günü”, *stefana* (< Yun. *stefana*) “kiliselerde yapılan düğün törenlerinde kullanılan taç”, *Hristos* (< Yun. *Hristos*) “Hz. İsa”, *Panagia* (< Yun. *Panagia*) “Hz. Meryem”, *sarantismos* (< Yun. *sarantismos*) “kilisede doğumdan kırk gün sonra lohusa ve yeni doğan için okunan iyi dilek duası”, *İgumenos* (< Yun. *İgoumenos*) “erkek manastırının baş keşişi”. Rum sosyetesinin Avrupa ve Avrupalılarla olan münasebetinden dolayı İtalyanca, Fransızca ve İngilizce sözcükler özellikle diyaloglarda yer alır: *bukal* (< İt. *boccale*) “şişe”, *kasketo* (< İt. *caschetto*) “kasket”, *kuzina* (< İt. *cusina*) “mutfak”, *vist* (< İng. *whist*) “bir çeşit iskambil oyunu”, *şose* (< Fr. *chaussée*) “şose” gibi.

3. *Beyoğlu Sırları*'nın Türkçe Söz Varlığı

Beyoğlu Sırları romanının Türkçe söz varlığını tespitinde standart dile geçmemiş veya standart dilde yaygın olarak kullanılmayan örnekler yer verilmiştir. Evangelia Balta'nın ve Sada Payır'ın yayına hazırladıkları Latin harfli metin -bugünkü okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için- imlasına yapılan bazı müdahalelerle yayımlandığı için bu çalışmada tefrika romanın orijinal baskısı temel alınmıştır. Tasnifi yapılan sözcükler, atasözleri, deyimler, diğer kalıp sözler bold yapılmış ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Alıntı sözcüklerin hangi dilden alındığı ve Türkçe ekleri parantez içinde gösterilmiştir. Madde başları metne göre anlamlandırılmıştır. Romanda örneğin bulunduğu cümleler Yunan harflerinden Latin harflerine aktararak gazetede yayımlandıkları sayı ve sayfa numarasıyla verilmiştir. Evangelia Balta ve Sada Payır tarafından yayına hazırlanan romanın sonundaki sözlükte mevcut olan madde başları BSS kısaltmasıyla gösterilmiştir. Romandan seçilen örneklerin tanıklarını tespitinde, *Güncel Türkçe Sözlük*, *Derleme Sözlüğü* (*Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı-Ötüken Türkçe Sözlük*, *Kâmûs-ı Türkî* gibi sözlüklerin yanında edebî metinler de taranmıştır. Tarandığı eserde tanıdığı bulunan örnekler eser kısaltmaları, sayfa numaraları, gerektiğinde cümle örneğiyle birlikte gösterilmiştir ve açıklanmıştır.

3.1. Sözcükler

afvlik (< Ar. 'afv + T. -lik) özür, bağışlanma: ... *ve beni telef etmek isteyen zevcemden ben suçsuz olduğum halde ondan **afvlik** dileyerek*, (Anatoli, No: 3961: 1).

Temaşa-i Dünya'da bu sözcük tanıklanmıştır: ... *ve şu çorbacıardan üç defa yine o kahvede afvlik dileyip almadıkça haclarına malik olamazlar* (Misailidis, 2021: 332).

ansırmak aksırmak, öksürmek: *-Vay gözümün nuru Marigocuğum nasıl oldu da bizi hatırıña getürdin? Anın için dünden birü **ansırıp** durur idim* (Anatoli, No: 4014: 1).

ansırmak, angırmak (DS), *angırmak* (ÖTS: 253), *ansırmak* (ÖTS: 261).

aymak ayılmak: *Allah kerim sonra gine bunları yakalarım deyerek, Antonaki'yi baygınlıktan **ayarak**, arkaladım...* (Anatoli, No: 3954: 1).

aymak (GTS, ağızlarından), *aymak* (TS), *aymak* (I) (DS), *aymak* (ÖTS: 389).

barı bahçe duvarı, çit, avlu duvarları üzerine konulan çalı çırpı, harçsız yapılan duvar, sipir: ... *ve cenazeyi Ankara'nın dar zokaklarından kalâ haricine çıkararak, haylice mesafede **barısız** bir mezarlığa defn itdiler* (Anatoli, No: 3971: 1).

barı (BSS), *barı* (GTS, ağızlarından), *barı* (I) (DS).

belenmek bulanmak, bulaşmak: *İşte böyle koca ile böyle aşık arasında ne çirkâfda **belendiğimi** birden hiss idindim* (Anatoli, No: 4033: 1).

belenmek (BSS), *belenmek* (GTS, ağızlarından), *belenmek* (DS).

bizlengeç ucu çivili sopa, üvendire: *O saat köşede diz çökmüş olan mecnun yangın sözünü eşidişin, **bizlengeç** sokulmuş gibi sıçırayıp ayağa kalktı da "Nedir o? Nedir o?" dedi* (Anatoli, No: 3936: 2).

bizlengeç (BSS), *bizlengeç* (GTS, ağızlarından), *bizlengeç*, *bizlengeç* (I) (DS).

boğanak (ses için) kısılmış, boğuk, boğunuk: *-Ey zalim (dedi **boğanak** sada ile) eğer hakim isen, özüme kulak ver; eğer haydut isen, kurbanıña vakit ver ki söylensin!* (Anatoli, No: 3929: 4).

boğunuk (GTS, ağızlarından), *boğunuk* (DS).

boğanaklık (ses için) kısıklık, boğukluk: *Bu cümle ile zatan pek güzel olduğu eşkâlınden anlaşılır idi ve sadasının **boğanaklığından** gençliğinde nece giceler yukusuz kaldığını beyan ider idi* (Anatoli, No: 4016: 1).

bulanmak salınmak, naz ve edayla yürümek: *Hasılı gine şu bildiğimiz cazibeli İvi oldı, ve altı aydan berü burnuna toka takıp her salonda oynatdığı sarraf Dimitraki'nin huzurunda yaptığı gibi salınıp **bulanmağa** başladı* (Anatoli, No: 3945: 1).

bulanmak (BSS), *bulanmak* (II) (TS), *bulanmak* (ÖTS: 691).

buyuruldu yüksek devlet görevlileri tarafından yazılan emir niteliğindeki belge: *Eğer müdda-i umumi olsaydım, Madam İvi Allain taabir itdikleri habisenin tevkif olunması babında şimdi bu saat **buyuruldu** vireceğidim* (Anatoli, No: 4050: 1).

buyurultu (GTS, tarih), *buyurultu* (I), *buyurultu-I* (DS), *buyuruldu*, *buyuruldu* (TS).

cırmak tırnak, pençe: *-Ne dersin çelevi! Rahat mı ideyim dedin? Bana hakarat idiorsun, iki üç **cırmak** için rahat mı ideyim?* (Anatoli, No: 3939: 4).

cırmak (BSS), *cırmak* (GTS, ağızlarından), *cırmak* (VII), *cırmak* (I) (DS).

cırmaklamak tırmalamak: ... *Farz eyle ki kediler ile oynasırken oramı buramı **cırmakladılar*** (Anatoli, No: 3939: 4).

cırmaklamak, *cırmalamak*, *cırmaklamak* (GTS, ağızlarından), *cırmaklamak*, *cırmalamak*, *cırmaklamak* (DS).

çatadak çat sesi çıkararak, çat diye: ... *ve açık kalmış bir pencerenin camını kırdı da, kolumu timur parmaklık arasında sokup, var kuvveti bazuya virerek bir tayandı ise, **çatadak** parmaklığı kırdı* (Anatoli, No: 3939: 4).

çattadak, *çatadak* (KL), *çattadak*, *çatadak*, *çattadan* (ÖTS: 897).

çayan yılanı benzer kertenkele gibi yürüyen hayvan, çiyân: *Kalâlerin üstü yarasa, çilân çayan yatağı ve otlardan bürünmüş idi* (Anatoli, No: 4015: 1).

çayan (GTS, ağızlardan), *çayan* (I) (DS), *çayan-1* (ÖTS: 907).

çemremek kolunu ve paçalarını sıvamak, eteğini toplamak: *Hele o ormanlıkta ufak çalılardan atlamak üzere bir parçecik eteğini çemrediğinde, keklik gibi sıçrayıp, kırmızı topuklar ile müşahede olunan çarh işi ufak ayaklarını gören hatunlar da haset iderler idi* (Anatoli, No: 3942: 1).

çemremek (BSS), *çemremek* (GTS, ağızlardan), *çemremek* (DS), *çemremek*, *çermemek* (TS), *çermemek* (ÖTS: 939), *çemremek* (ÖTS: 928), *çimremek* (ÖTS: 1000).

çemrenmek kendi kol ve paçalarını sıvamak, eteğini toplamak: *Efrosini usul ile keklik gibi kırmızı topuklarından yokarı çemrenerek, Georgios'un koltuğunda sekerek tepeye çıkardı* (Anatoli, No: 3984: 1).

çemrenmek (GTS, ağızlardan), *çemrenmek* (I) (DS), *çemrenmek*, *çermenmek* (TS), *çermenmek* (ÖTS: 939), *çemrenmek* (ÖTS: 928), *çimrenmek* (ÖTS: 1000).

çirklenmek (< Far. *çirk* + T. *-len-*) vesveselenmek, işkillenmek: *-Belki anler yangını bizden evvel haber aldılar da, İstanbul'a endiler dedi emma, bir az kalbi çirklendi* (Anatoli, No: 3947: 4).

çirklenmek (RL: 719). *Temaşa-i Dünya'*da bu fiilin tanıklandığı cümle şöyledir: *Veli Ağa'nın kalbi çirklenip 'Çorbacı, doğru söyleorsun, bu suretde şimdi bunu ne itmeli?' demiş* (Misailidis, 2021: 270).

dalan narın, zarif: *Bu da ince, dalan, boyu uzun, çehresi söbü ve siyah gözleri ufak ve kedi tarzı parlar ve ter bıyık idi* (Anatoli, No: 3949: 2).

dalan (BSS), *dalan*, *dalañ* (I) (DS), *dalan-2* (ÖTS: 1083).

debme tekme: *Hizmetçi kızın yatdığı ufak odanın kapusuna bir debme urup açmış, kızcağaz korkusundan ürperip yataktan sıçıramış* (Anatoli, No: 4000: 1).

tepme (GTS, ağızlardan), *depme* (TS), *tepme* (II), *tepme* (III), *depme* (I) (DS).

deprenmek kımıldamak, sarsılmak: *Fakat kuvvetli bir dalga gelip, bunu tepeden turnağa ıslatdı ise, gafletten uyanır gibi deprendi* (Anatoli, No: 4005: 1).

deprenmek (BSS), *deprenmek* (GTS, ağızlardan), *deprenmek* (TS), *deprenmek*, *teprenmek* (I), *terpenmek* (DS), *deprenmek* (ÖTS: 1167), *teprenmek-1* (ÖTS: 4743), *terpenmek* (ÖTS: 4758).

dırdıriet (< T. *dırdır* + Ar. *-iyet*) bezdirici bir biçimde söylenme, dırıltı: *Her ne hal ise her bir takım fizuli dırdırietden sonra yeni bir muavin almaklığa karar virmişler* (Anatoli, No: 4000: 1).

Bu sözcük sadece *Temaşa-i Dünya'*da tespit edilmiştir: *Erkek ve dişehli kısganc olur ise, o familia arasında aslaca muhabbet olmaz, maazAllah erkek lanet trahoma da almış ise, artık ucunu bul da bala yağ ver, dırdırieti mefte sürer* (Misailidis, 2021: 106).

dırlamak gereksiz ve çok konuşmak, gevezelik etmek, yerli yersiz konuşmak: *Ve eğer Havuç Burun mektub için dırlayacak olur ise bir parça kemik de anın ağzına atsınlar, olmamış debmeleyerek zokak kapusundan taşra atsınlar* (Anatoli, No: 4020: 1).

dırlamak (BSS), *dırlamak* (I) (DS), *dırlamak* (ÖTS: 1203).

dişehli (< T. *dişi* + Ar. *ehl*) bir erkeğin evlendiği kişi, karı; kadın: *Şarap gani olup, dişehlilerin cemalini kendi rengine mumasıl eyledi* (Anatoli, No: 3943: 4).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *dişehli* “kadın” anlamıyla tespit edilmiştir (DS). Misailidis; *karı*, *hatun*, *zevce*, *eksikli*, *dişi* sözcüklerinin yanında *dişehli* tabirine de oldukça yer verir. Sözcüğün tanıklandığı diğer bir eser *Temaşa-i Dünya'*daki cümleler şunlardır: *Dünyade kusursuz ne erkek ve ne dişehli bulunur, hususu ile dişehli ki 'eksikli' de ta 'bir etmişlerdir* (Misailidis, 2021: 106); *Erkek ve dişehli kısganc olur ise, o familia arasında aslaca muhabbet olmaz* (Misailidis, 2021: 106).

erehli (< T. *er* + Ar. *ehl*) bir kadının evlendiği kişi, koca; erkek: **Erehlim** *zade* *familiadan ve ziyade zengin olduğu halde, beni en fakar halde görüp beğendi, sevdi ve elini bana virdi* (Anatoli, No: 4050: 1); *Sen Efrosini'sin, kerimemiz Ermioni'nin validesisin, ben de erehlin Kallias'ım* (Anatoli, No: 4086: 1).

Temaşa-i Dünya'da erehli sözcüğü tanıklanmıştır: ...ve seyir yerleri için arebe ve beher düğün ve bayramda cedit yeni uruba ister; erehlinin haline bakmaz, trahomanın iki bedeli masraf olur (Misailidis, 2021: 106); *Erehline derun-i kalbden ve can u dilden meyl u muhabbet idememiş ise de,* (Misailidis, 2021: 50).

eşiklik kapı boşluğunun alt kısmında bulunan alçak basamak, eşik: *Ak sakallı bir ihtiyar Pappas kelisa kapusu eşikliğinden bunu görüp...* (Anatoli, No: 4006: 1).
eşiklik (DS), *eşiklik* (ÖTS: 1499).

findıkçı (< Ar. *funduk* + T. *-çı*) cilveli ve oynak kadın: *...Benim için findıkçı, koket ve ahlâkı bozuk dediklerini bilürim ve sahihan da dedikleri gibi idim!* (Anatoli, No: 4030: 2).

findıkçı (BSS), *findıkçı* (GTS), *findıkçı* (ÖTS: 1576).

gerneşmek kollarını açıp vücudunu germek, gerinmek: *Efrosini dahı gerneşip, usul ile kollarını açdı da, Georgios'a sarılıp öpdü* (Anatoli, No: 3990: 1).

gerneşmek (BSS), *gerneşmek* (TS), *gerneşmek* (I) (DS).

göç taşınma sırasında götürülen ev eşyası: *... ve göçleri de hesabda yeni hanelerine ulaşmış olmalı idüğünden bir an evvel gidip silip süpürmeleri ve döşemeleri lâzım gelür idi* (Anatoli, No: 3989: 1).

göç (BSS), *göç* (GTS), *göç* (I) (DS).

gözeni gösterişli; sevimli, hoşa giden: *... berekât virsin Dimitrios'un akrabası hatun kızın cinini dererek ve nikâhlandığı saatda her işiñe gözlerini yumacak deyerek, oğlan da biraz gözenice olduğundan, iskât itmekle iki sünar birbirini buldular* (Anatoli, No: 3948: 4).

gözeni (I), *gözen* (I) (DS), *gözen* (II) (TS).

gubarmak gururlanmak, böbürlenmek, çalımlı bir tavır takınmak, kubarmak: *-Sana pek güzel söylemiş zevcek sen bir meşhure gelincikçi Kira Karikena'nın oğlusun, bunun için gubarmalyydın* (Anatoli, No: 4012: 1).

gubarmak (BSS), *kubarmak* (GTS, *ağızlardan*), *gubarmak*, *kubarmak* (DS).

halimleşmek (< Ar. *halim* + T. *-leş-*) yumuşamak, öfkesi, kızgınlığı, inadı geçmek: *Rikkata geldi, hiddeti ber taraf oldu ve lehcesi halimleşdi* (Anatoli, No: 4006: 1).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* adlı çalışmada *halimleşmek* fiili *halim* madde başının altında “1. Yavaşlamak; 2. Yavaşlaşmak, yavaşlanmak; 3. Yumuşamak” anlamlarıyla yer alır (TD: 273).

hazlanmak (< Ar. *hazz* + T. *-lan-*) hoşlanmak, hoş bulmak: *Bu sizin dostunuz değildir ve hatta Loksi'yi aslaca hazlanmayor* (Anatoli, No: 4013: 1).

hazzlanmak (RL: 792), *hazlanmak* (HL: 199), *hazlanmak* (Demirci, 2017: 1376).

horata (< Yun. *horato*) şaka, latife; **horata itmek** şaka yapmak: *-Madam! Daima horata itmekden hazlanırsınız* (Anatoli, No: 4030: 2).

horata (TS), *horata* (DS), *horata* (KL), *horata* (ÖTS: 1984). Yaşar Çağbayır, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tespit ettiği *horata etmek* (*eylemek*) “şaka yapmak, alay etmek”, *horataya dutmak* “alaya almak, maskara etmek”, *horataya götürmek* “alaya almak”, *horataya götürmek* “alaya almak” birleşik fiillerine ve *horatalaşmak* “şakalaşmak” fiiline sözlüğünde yer vermiştir (ÖTS: 1984).

ıralanmak sallanmak, ırgalanmak: ... ağaç yapraklarının **ıralanması** ile zavk u safa itmekden başka hiçbir şey arzulemem deyeceğine aslaca şübhe yok idi (Anatoli, No: 3983: 1).

ırganlamak (GTS), *ıralanmak*, *ırganlamak*, *ırgalanmak* (DS), *ırgalanmak* (TS).

ırmak uzaklaştırmak, ayırmak: *Tıbkı avını gözlerinden ırmaz dağ ademine mumasıl idi* (Anatoli, No: 3929: 4).

ırmak (BSS), *ırmak* (TS), *ırmak (I)* (DS).

ışramak (güneş ve ay) doğma, doğup etrafı aydınlatmak; ışıklandırmak: *Takatı kesilip bir kapu eşikliğine oturdu da pencereden ışrayan kandil şavkında hal-i peruşanietine bir atf-ı nazar eyledi ki...* (Anatoli, No: 4005: 1); *Yalnız hanelerin perde altından ışrayan şavkı, karanlık zokağı mimkin mertebe tenvir ider idi* (Anatoli, No: 4005: 1); *Ve heman o saat şamdan söndü ise pencere kanatlarından şaffak ışradı* (Anatoli, No: 3976: 1).

ışlamak (TS), *ışlamak* (DS).

ilikmen küçük fitilli lamba, kandil: *Matbahı zayıf şavklı bir ilikmen tenvir ider idi* (Anatoli, No: 3951: 1).

ilikmen (BSS), *ilikmen* (TS), *ilikmen (I)* (DS).

kaçan ne zaman, ne zaman ki: **Kaçan** Georgios kemal-i hararetle çocuğu validesinin leblerine yanaşdırdı ise, artık ol vakit öpmeğe mecbur olup (Anatoli, No: 3998: 1).

kaçan (BSS), *kaçan*, *haçan* (TS), *kaçan (I)*, *haçan* (DS).

kırarmak saç ağarmak: *Zevallı çalışmaktan kan tere batmış, ve telaş ile şapkası düşüp ayak altında ezildiğinden, başı açık kalıp, kırarmış saçları temevvüc ideridi* (Anatoli, No: 3940: 1).

kırarmak (DS), *kırarmak* (ÖTS: 2616).

kıynaşık (kapı, pencere için) az açık, aralık: *Efrosini dahı zokak kapusunun kıynaşık brakıp, aşkınun koltuğuna girdi de yola revan oldılar, ince ince kar yağmakdaydı* (Anatoli, No: 4000: 1).

kıynaşık (BSS), *kıynaşık (I)*, *gıynaşık* (DS).

kofalak gururlu, çalımı (kimse): *Cümlesi de kofalak ve aferin delisi olup, ötede berüde adi ademler nezdinde iğidlikleri yad olundu mu idi, derece-i ulâda memnun olurlar* (Anatoli, No: 3938: 2).

kofalak (BSS), *kofalak (II)*, *gofalak* (DS).

kofalaklanmak gururlanmak, kibirlenmek: *-Direktor! ... Eee demek ki ben direktörün madaması tesmie olunacağım deydi kofalaklandı* (Anatoli, No: 3982: 1).

Kofalaklanmak fiili sadece *Temaşa-i Dünya*'da tanıklanabilmiştir: ... o batağa nazaret iden Yahudi'ye batakcı tabir iderler ve dahı batakcı lafzını eşitdikce, kofalaklanır (Misailidis, 2021: 377).

mahcuplanmak (< Ar. mahcûb + T. -lan-) utanmak: *Kambur mahcuplanıp kızardı bozardı* (Anatoli, No: 4029: 2).

Türkçe sözlüklerde tespit edilemeyen bu fiilin, *Temaşa-i Dünya*'da tanıklandığı cümle şöyledir: ... zevallı kız şu hal-i pür melale ziyade mahcuplanmakle, müteselli olmasının ihtimali yok idi (Misailidis, 2021: 346).

mekruhlamak (< Ar. mekrûh + T. -la-) iğrenç ve tiksindirici hâle sokmak: *-Hayde zevzek sende, ne de mekruhlamışsın, dedi İvi* (Anatoli, No: 4037: 1).

Bu fiil, *düğünü davetçi mekruhlar atasözünde* vardır (Ahmet Vefik Paşa, 2005: 133).

mekruhlaşmak (< Ar. mekrûh + T. -laş-) iğrenç ve tiksindirici hâle gelmek: *Mekruhlaşmış olayım, bence vazife değil, fakat dün kumar oynayıp yüz lira zayı itdim* (Anatoli, No: 4037: 1).

mırlanmak mırıldanmak: “*Olan koca koftehör bunlar artık bizim için değil, zenginler her ne isterse yaparlar; etmekte para ister biz derdimize yanalım*” deyip **mırlanarak**... (Anatoli, No: 3926: 1).

mırlanmak (GTS), *mırlanmak* (TS), *mırlanmak*, *mırlanmak* (DS).

mubareklemek (< Ar. *mubârek* + T. *-le-*) kutsamak: *Oğlum Georgie! Allah seni mubareklesin!* (Anatoli, No: 3980: 1).

Hazine-i Lugat’te **mubareklemek** fiili madde başı olarak bulunur (HL: 256). Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Deli Filozof* romanındaki bir cümlede bu fiil tespit edilmiştir: *Ey kendini mübarekleyip asaletine kurulan insan...* (Gürpınar, 2022: 94). Gazanfer İbar’ın Karamanlıca dinî poster örneği olarak verdiği metinde **mübareklemek** fiilinin tanıklandığı cümle şöyledir: *Zira rab altı günde göğü ve yeri ve denizi ve onlarda bulunanın cümlesini halk edip, yedinci günde rahatlandı, bu sebepten Rabb Sabbato gününü mübarekleyip takdis eyledi* (İbar, 2018: 88).

murlamak anlaşılmas sesler çıkarmak: *-İbtida anler ölsünler, kanlarının akdığını göreyim ve ölüm kirpiklerini istiyab eyesin, gözleri kapansın ve dudakları morarak, anlaşılmas cevablar murlasınlar* (Anatoli, No: 3959: 1).

İsmet Zeki Eyüboğlu’nun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*’nde bu fiil, **mırıldanmak** madde başının altında açıklanır: *Mır mır diye sesler çıkarmak. Mırıl mırıl, mırılı, mırın kırın, mır mır, mırnav. Halk ağzında murlamak, murlanmak (mır mır etmek, mırıldanmak)* (TDES: 228).

mutluk mutlu: *-Ne mutluk ol dostuna!* (Anatoli, No: 4019: 1).

Bu sözcük sadece *Temaşa-i Dünya*’da tanıklanmıştır: *İşi biturip de kimseye görünmeyerek, kelisa kapusına bragabilenlere ne mutluk!* (Misailidis, 2021: 137).

mülayimlendirmek (< Ar. *mulâyim* + T. *-len-dir-*) kabalığını, sertliğini, katılığını veya acımasızlığını ortadan kaldırarak yumuşatmak, mülayim hâle getirmek: *-Geliyorlar, deyip kendüsünü topladı ve azgın bakan gözlerini mülayimlendirip gine gülümsümeğe başladı* (Anatoli, No: 3945: 1).

namuslanmak (< Ar. *nâmûs* + T. *-lan-*) namuslu hâle gelmek: *Fakat namussuz hatunun namuslanması müşküldür* (Anatoli, No: 4080: 4).

Türkçe sözlüklerde örneğine rastlanmayan bu fiil, *Temaşa-i Dünya*’da tespit edilmiştir: *... Hüsnî Hoca hiddetlenip, yetimler için para virmemeye başlamış ve zevallı Dilara fülüze mohtac olmuş ise de namuslanıp hiç kimesneye sırrını açamamış* (Misailidis, 2021: 299).

pahl (< Ar. *bahîl*) terslik, aksilik; uğursuzluk: *-Aah muhibbim! Hava soğuk ise de, yangında ne kadar sıcağım, ah seni ne kadar severim, gördün mi pahlı ki arabada kırılarak, yolumuza mani oldu* (Anatoli, No: 4003: 1); **pahl olmak** aksilik çıkmak, ters gitmek: *Şimdi buracıkda yetişdim, pahl olacak, yangın da zuhur itdi* (Anatoli, No: 3932: 1).

pahl (BSS), *pahl* (II), *pahal* (III) (DS), *pahal* (GTS, ağızlardan).

perkişmek sertleşmek, katılaşmak: *-Hele dikkat edin arkası kemikleri de incinmemiş! Fakat korkusundan vicudi perkişmiş* (Anatoli, No: 3949: 2).

perkişmek (BSS), *perkişmek* (II), *berkişmek*, *bekişmek* (DS), *bekişmek*, *pekişmek* (TS).

sadılamak sözü ağzında gevelemek, şaşırıp sözü uzatmak, istediğini tam anlatamamak: *Ve akabinde odayı enine boyuna gezmekte olup, ne dediğini ve ne etdiğini bilmez idi ve ellerini acayip surette sallayarak ne dediği belürsüz sadılar-ıdı* (Anatoli, No: 3976: 1).

sadılamak (BSS), *sadılamak* (II)-2, *sadalamak* (I) (DS), *sadılamak-1* (ÖTS: 4006).

sağılmak kayar gibi inmek, kayarak inmek: ... ve heman iki üç dakika zarfında ilan gibi **sağılıp**, ondan içerü sıçıradı (Anatoli, No: 3927: 1).

sağılmak (BSS), **sağılmak** (GTS), **sağılmak** (TS), **sağılmak** (II), **sağalmak** (II) (DS).

salkı sürüncemeli, askıda kalmış (iş): *Fakat ben salkı hisap bırakmam...* (Anatoli, No: 3945: 1).

salkı (BSS), **salkı** (I) (DS), **salkı-3** (ÖTS: 4042).

sapışmak davranmak, yapmaya kalkışmak: *Vodinas tehdid ile bir iş göremedi ise, başka desiseye sapışarak cevap itdi?* (Anatoli, No: 4038: 1); *Hırsızlar ise böyle desiselere sapışmazlar* (Anatoli, No: 4043: 1).

sapışmak (BSS), **sapışmak** (I) (DS).

sarsalanmak sarsılmak: *Zira bitün hane sarsalanur ve duman dık nefeslik virir idi* (Anatoli, No: 3932: 1).

Türkçe sözlüklerde bu fiil, “birini veya bir şeyi sarsmak” anlamında **sarsalamak** (GTS), **sarsalamak** (TS), **sarsalamak** (DS) şeklindedir. *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*’nde sadece **sarsalanmak** biçimi tespit edilebilmiştir (GagTS: 210).

sendiremek düşecek gibi olmak, sallanmak, sendelemek: *Emma vakit kalmamış olup, heman zevallının ellerini yüreğine vaz itdiğini, ve sendireyip sırtı üzerine düşerek, yere uzandığını görebildi* (Anatoli, No: 3928: 1).

sendirmek (BSS), **sendiremek**, **senderemek** (TS), **sendiremek**, **sendiremek** (II) (DS).

sezinmek bir işi olmadan önce duymak: *Baron ol caddede büyük bir telaş ve hullıgış sezindi ise de, def-i gam telaşı değil idi* (Anatoli, No: 3933: 1).

sezinmek (DS), **sezinmek** (KL), **sezinmek** (ÖTS: 4184).

sığncama çeşitli tehlikelerden korunmak için sığınılan yer, sığınak: *İşte namusuzluğunun sığncaması ve rezaletinin penagâhı burasıdır deyip*, (Anatoli, No: 3927: 1).

Bu sözcük sadece *Temaşa-i Dünya*’da bir cümlede tanıklanmıştır: *İlim zenkinlere süsdir, züğürtlere sığncamadır, zenginlik be her insanda misafirdir, sinek tarzı birinden uçar o birine konar* (Misailidis, 2021: 304).

siñar kafa dengi, kafadar: ... *berekât virsin Dimitrios’un akrabası hatun kızın cinini dererek ve nikâhlandığı saatda her işiñe gözlerini yumacak deyerek, oğlan da bir az gözence oldıgından, iskât itmekle iki siñar birbirini buldular* (Anatoli, No: 3948: 4).

siğar (BSS), **siğar**, **sınar**, **siñar** (DS).

sırtarmak dışlarını göstererek gülmek, sırtmak: - ..., ve *Stavros’in hayali ile baazı uzayıp baazı kısıldığını gördükçe tüyleri ürperir ve meymun gibi sırtarır* idi (Anatoli, No: 4086: 1).

sırtarmak (BSS), **sırtarmak** (I) (GTS), **sırtarmak** (I) (DS).

sormak emmek, emer gibi çekmek: *Ermioni’nin mercan leblerine tayayıp, canını sorarcasına bir buse aldı* (Anatoli, No: 4044: 1).

sormak (II) (GTS, *ağızlardan*), **sormak** (TS), **sormak** (DS), **sormak** (ÖTS: 4299).

söbü uzun, dar, ince; yumurta biçimi, oval: *Bu da ince, dalan, boyu uzun, çehresi söbü ve siyah gözleri ufak ve kedi tarzı parlar ve ter bıyık idi* (Anatoli, No: 3949: 2); *Çarpık bacak 40 yaşında olup, meymun suratlı, söbü yüzlü, kısa boylu, dıknasca ve vicudine dolu her fenalığın çantası idi* (Anatoli, No: 4047: 1).

söbü (BSS), **söbü**, **söbe** (TS), **söbü** (I)-2, **söbe** (I) (DS), **söbe** (GTS), **söbü** (ÖTS: 4311), **söbe** (ÖTS: 4310).

stavroslamak (< Yun. *stavros* + T. *-la-*) ölünün ellerini göğüs üzerinde çapraz olarak yerleştirmek: *Theodoros bunu gördü ise, aslaca kıyam itmeyip heman ellerini stavroslayıp göğsüne bağlamış da, gözlerini bir noktaya virüp bakmakdeydi* (Anatoli, No: 3958: 1).

Dinî bir terim olup manzum *Agios Tafos Destanı* 'nda *stavroslanmak* şeklinde tespit edilmiştir: *Bu dünyada cefa çekdi ağledi/ Stavroslanıp ruhun teslim eyledi* (Koç Giannopoulos, 2023: 365).

suhuletli (< Ar. *suhûlet* + T. *-li*) kolay: *Ve mirur-ı zeman ile daha suhuletli usullar ihdası ile bu usul ber- taraf olmaya başladı ise de*, (Anatoli, No: 4014: 1).

Kubbealtı Lugatı'nde *sühûletli* madde başı altında Namık Kemal'den bir cümle örneği verilir: *Arzu ettiği galebeyi pek de sühûletli görmediğinden...* (KL). Şemseddin Sami *sühûletli* sözcüğünü örnekleriyle şöyle açıklar: “Kolay kullanılır, kolaylığı olan, kullanışlı: *Çok sühûletli bir yazıhane; sühûletli yer*” (KT: 753).

sümsek yumruk; **sümsek urmak** yumruk atmak: *Anastasia dahı iki elleri ile buna bir sümsek urup, yatağın altına sokuldu da can kurtaran yok mu deyü bağırmağa başladı* (Anatoli, No: 4025: 1).

sümsek (BSS), *sümsek*, *sumsuk (I)*, *sümsük (II)* (DS), *sumsuk* (GTS, *ağızlardan*).

sümseklemek yumruklamak, yumrukla vurmak: *İakovos dahı kapuya toğru arkasında yetişdikçe sümsekleyerek, gidi edepsiz, namussuzluktan başka korkaktır da der idi* (Anatoli, No: 4027: 2).

sumsuklamak (GTS, *ağızlardan*), *sümseklemek*, *sumsuklamak*, *sümsüklemek (I)* (DS), *sümsüklemek* (TS).

şakıtmak aydınlatmak, parlatmak: *-Niçün yıldırımını şakıdıp da, haramileri yer ile yeksan itmesin?* (Anatoli, No: 4005: 1).

şakıtmak (III) (DS), *şakıtmak-2* (ÖTS: 4420).

tasarsız patavatsız, sözünübilmez: *Georgios pek de tasarsız ve terbiesiz değil idi* (Anatoli, No: 3974: 1).

Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu'nda *bilbedahe* madde başı altında bu sözcüğe yer verilmiştir: *bilbedahe (irticalen) tasarsız, hazırlanmadan, (Fr.) En improvisant.* Örnek: *Bu yazıyı bilbedahe yazdım = Bu yazıyı hazırlanmadan (tasarsız) yazdım* (OTKK: 23).

tırkazlanmak (kapı, pencere için) tırkazlama işi yapılmak, tırkazı sürülerek kapatılmak: *Artık İvi'de takat kalmayıp havl-i deruninde yere kapandı, ve zokak kapusu kilitlenip tırkazlandı ve ortalık sus pus oldu* (Anatoli, No: 4076: 1).

tırkazlanmak (GTS, *ağızlardan*), *tırkazlanmak* (ÖTS: 4813).

tol taş kemer veya taş kemerlerle yapılmış ev, oda, kapı vb. şey: *Bu hane deniz deruninde yapılmış bir tol kavgir üzerine bina olmuştur. Tolun nısfı kum dolmuş ve diğer nısfı kuzinadır* (Anatoli, No: 4085: 1).

tol (BSS), *tol* (GTS, *ağızlardan*), *tol (I)* (DS).

tombarlaklanmak toparlanmak, sağlık bakımından daha iyi hâle gelmek: *Biraz tombarlaklanmış ve semirmişsin, leblerin halâ ilişeni zehirleyebilirler ve sineñ fahişe sinesi gibi her nazik hissiatı boğar* (Anatoli, No: 4053: 1).

udlu utangaç, sıklıgan: *Ne yapayım ki validem bu hatundan görmüş olduğu muavenetden udlu olduğundan bunu zemm itdiğime razı değildir* (Anatoli, No: 4035: 2).

udlu (BSS), *udlu*, *utlu-1* (DS), *udlu (I)*, *utlu* (TS), *utlu* (GTS).

uğur yol, yön, ön: *Aşıkı melun ise yolunu gözetmekde olup, kelisaya giderken, uğrunu kesti* (Anatoli, No: 3999: 1).

uğur (GTS, *ağızlardan*), *uğur* (TS), *uğur (I)* (DS).

umsudmak boş yere ümit vermek, umutlandırmak: *-Gidi maskara gidi! Bizi aldatmış olmalı, mektubu getürmemiş, bizi umsudmak için getürdüm demiş olmalıdır, heman laneti boğasım gelior dedi Marigo* (Anatoli, No: 4022: 1).

umsutmak (BSS), *umsutmak (I)* (DS), *umsutmak* (ÖTS: 4985).

utancak utangaç: *Bu sünepeler böyle olurlar; başka karı yanında utancak olurlar* (Anatoli, No: 4013: 1).

utancak, utansak (TS), *utancak, utancah* (DS).

üyümek uyumak: *Ve anler taşra çıkdıkda ilaçlı şarabı içüp da ölme derecede üyümeğe başlayan Kambur hatundan o almak istedikleri mektubu ben aldım* (Anatoli, No: 4052: 1).

üyümek, üyimek (TS), *üyümek, üymek* (I) (DS), *üyimek, üymek-2* (ÖTS: 5068), *üyümek* (ÖTS: 5069).

vussatlanmak (< Ar. *vus* 'at + T. *-lan-*) genişlemek, yayılmak: *... bir ufak hanede zuhur iden ateş o derece vussatlandı ve o derece dal budak peyda itdi ki...* (Anatoli, No: 3937: 4).

vussatlı (< Ar. *vus* 'at + T. *-lı*) geniş: *... yavaş yavaş nerdubanın kırk kademesini de endiler; ve ta aşağıda karanlık ve tabanı mermer döşeli vussatlı bir höcere buldular* (Anatoli, No: 3950: 1).

vüs 'atlı (BSS), *vüs* 'atlı (KL), *vüs* 'atlı (ÖTS: 5137).

yalmanmak bir şey istemek: *-Allah aşkına olsun! Yetişin, bir nerduban getirin, beni helas idin sadasına on kadar adem kapu önüne toplanıp, kocakarının yalmandığını gördüler ise içlerinden biri komşu hanesine seğırtti ki bir nerduban bulup getirsin* (Anatoli, No: 3930: 4).

yalmanmak (BSS), *yalmanmak* (TS), *yalmanmak* (DS).

yavaşıtmak (ses için) kısmak, yavaşlatmak: *Ermioni İakovos'un huzurunda ikrar itdiğine mahcuplanarak sadasını yavaşıtdı ve güç bela eşidilir raddede Kallimahis'in kulağına yanaşdı da...* (Anatoli, No: 4053: 1).

yavaşıtmak (BSS), *yavaşıtmak* (TS), *yavaşıtmak* (DS).

yeşillenmek birine karşı duyduğu cinsel isteği kendisine sezdirmek: *Dimitri karısının her halini hoş görerek, başka karılar ıla yeşillenmeden hoşlanırdı* (Anatoli, No: 3947: 4).

yeşillenmek (DS), *yeşillenmek* (GTS, argo).

yudunmak yutkunmak: *-Siz ... değil misiniz deyip, yudundu da, söyleyeceğini söyleyemedi* (Anatoli, No: 4079: 1).

yudunmak (BSS), *yudunmak, yutunmak* (TS).

yumak yıkamak: *Fakat el eli yur iki el de yüzü yur,* (Anatoli, No: 4047: 1).

yumak (II) (GTS, ağızlardan), *yumak, yuymak* (I), *yuğmak* (TS), *yumak, yuğmak* (I), *yumah* (DS).

3.2. Deyimler, Atasözleri ve Diğer Kalıp Sözcükler

aç uyuz kan kuduz sürünmek serserfil bir hayat sürmek: *... artık dünya yüzüne çıkmışa yüzü olmadığından, aç uyuz kan kuduz sürünmekden ise, terk-i dünyalığa karar virdi* (Anatoli, No: 4091: 1).

Çorum yöresinde *aç uyuz, kan kuduz* "çok yoksul, pek sefil" anlamıyla tespit edilmiştir (Yoksul, 2013: 6). *Temaşa-i Dünya*'da *ac uyuz kan kuduz brakmak* şeklinde şu cümlede tanımlanmıştır: *... ve artık işe yaramaz olduğu halde ac uyuz kan kuduz bragarak, başlarından def iderler* (Misailidis, 2021: 167).

afakanı kabarmak çok sıkılıp, bunalmak: *...bu kadar zevkler, cümbüşler ve âhenkler icra olunan hane sus pus olmağ-ile Kira Karikena'nın merakına el virmeyüp afakanı kabardı ve heman içdiği kahvenin fincanını Kambur'un kafasına urup def-i gam idecek oldu ise de...* (Anatoli, No: 4045: 1).

Türkçede yaygın olarak *afakanlar basmak* veya *hafakanlar basmak* "sıkıntıdan bunalmak" deyimleri kullanılmaktadır (ADS).

afetin delisi olmak sürekli takdir edilme isteğinde olmak: *Cümlesi de kofalak ve afetin delisi olup, ötede berüde adı ademler nezdinde iğidlikleri yad olundu mı idi derece-i ulyâda memnun olurlar* (Anatoli, No: 3938: 2).

İğdir ve Bursa yörelerinde *afetin delisi olmak* deyimini mevcuttur (BAAD: 216).

aklı başından sıçramak çok öfkeden veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak: *Vodina'nın akli başından sıçramış olduğu halde: "Sen iğidim, kim oluyorsun?" dedi* (Anatoli, No: 4026: 1).

Kemal Tahir'in *Damağası* adlı romanında *aklı başından sıçramak* deyimini tanımlanmıştır: *Evet, kasabayı hayvanat velvelesi alıp karılar çocuklarını düşürmeye girişince Vali Paşa'nın akli başından sıçramış* (Tahir, 2007: 280). Türkçede "çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak" anlamında *aklı başından gitmek* deyimini kullanılmaktadır (TS), (ADS).

aklının çivisi gevşemek dengesiz olmak, aklını kaçırmak: *Baron anladı ki bu zevallının aklının çivisi gevşemiş ve heman çıldırma dereceye gelmiş* (Anatoli, No: 3932: 1).

Temaşa-i Dünya'da bu deyim tanıklandığı cümle şöyledir: *Doğrusu benim de aklımın çivisi gevşedi* (Misailidis, 2021: 253). Türkçede aynı anlamda ve benzer yapıda şu deyimler vardır: *aklının çivisi eksik, bir tahtası eksik, tahtası eksik (olmak)* (ADS), *aklının mıhı eksik* (Gaziantep) (BAAD).

alı moruna karışmak yorgunluk, telaş ve heyecandan yüzünün rengi değişmek: *İoanna ziyade telaşlı olup alı moruna karışarak ne yolda hikâye ideceğinin şaşkınlıktan ölmüş gibi alnından kan ter cereyan itmekteydi* (Anatoli, No: 4029: 2).

Alı moruna karışmak deyimini, Kâzım Yetiş tarafından hazırlanan *Bir İstanbul Hanımefendisi Sâmîha Ayverdi'den Türkçe'nin Nakışları Atasözleri-Deyimler-Tekerlemeler-Bilmeceler* adlı kitapta "yorgunluktan, telâş ve heyecandan yüzü kıpkırmızı kesilmek" anlamıyla yer almaktadır (Yetiş, 1993: 212). *Temaşa-i Dünya*'da ise bu deyim *alı moruna moru alına tebdil olarak ağılemeye başladı* (Misailidis, 2021: 251).

ana canlılık baba canlılık kargaşa içindeki kalabalık; karmakarışık durum: *Ortalık ana canlılık baba canlılıktır; ruz-i mahşerdir* (Anatoli, No: 3941: 2).

Türkçede *ana canlılık baba canlılık* tabirine yakın *ana baba günü* "kargaşa içindeki kalabalığı, karmakarışık durum"u ifade etmek üzere kullanılır.

artık sen ucunu bul da bala yağa ver bir işin pek karışık ve içinden çıkılmaz durumda olduğunu anlatmak için kullanılan bir söz: *Sual olunur ise "Terzi kadındaydım, ayak sahrasındaydım" cevabını virior, artık sen ucunu bul da bala yağa ver dedi de, koca bir kırmızı yağlıkla alınının terini silerek oracıkda bir sigara yaptı* (Anatoli, No: 3926: 1).

Bu sözün *Temaşa-i Dünya*'da tanıklandığı cümle şöyledir: *Bir gün evvel Budda'dan Peşta'ya aradan su geçior deyu köprüden geçmeye korkan âdemi başamiral tayin itmişler ki, guvve-i bahrieyi ve donanmayı bu kumanda idecek. Var sen artık ucunu bul da bala yağ ver* (Misailidis, 2021: 252).

ay aydınlığı mehtap: *...Siz bilür misiniz, merhum erehlim Allain pek titiz idi, bir gice ay aydınlığına kayıkla Boğaziçi'ne gitmeye kalkışdı* (Anatoli, No: 3946: 4).

Tarama Sözlüğü'nde *ay aydını* (*ay ayduñı*) madde başının altında "ay aydınlığı, ay ışığı, mehtap" anlamıyla yer almaktadır (TS). Doğan Aksan, *Türkçenin Sözcükleri* kitabında Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin söz varlığı hakkında bilgi verirken *ay aydını* üzerinde durur: Bugün halk dilinde de çok yaygın olan Farsça kökenli bir birleşik sözcük, *mehtap* yerine uzun yıllar boyu *ay aydını* ve *aydını* kullanılmıştır. Daha XI. yüzyılda *Divan*'da rastlanan *aydını* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde "ışık, aydınlık"

anlamında yaşarken *ay ayduñi*, *ay aydım* doğrudan doğruya mehtabı anlatıyordu. Bugün Anadolu ağızlarında *ay aydını* ve *ay aydın* biçimleri hâlâ yaşamaktadır (Aksan, 1996: 118).

ayağı karıncalı iffetsiz biçimde yaşayan: *Kocası rahmetli sağ-ıkan dahı ayağı bir az karıncalı idi* (Anatoli, No: 4016: 1).

ayağı karıncalı (GTS, mecaz), *ayağı karıncalı* (ÖTS: 371), *ayağı karıncalı* (KL, mecaz).

ayak sahrası gezi, gezinti: *Mâh-ı Mayıs eyamında bir fevkalade hararetlü günde tamam öğleyin raddelerinde yevm-i Pazar'e tesaduf itmekle, her kes bera-yı taam zokaklardan ve kazino ve kahvelerden, ve ayak sahrasından hanelere çekilmekde olup...*(Anatoli, No: 3926: 1); *Terzi kadındaydım, ayak sahrasındaydım cevabını virior...* (Anatoli, No: 3926: 1); **ayak sahrasına çıkmak**: *-Sıcak çokdur. Bu gice ayak sahrasına çıkalm deyeceğidim, dedi* (Anatoli, No: 3969: 1); **ayak sahrası itmek**: *Genç zat ol madamın koltuğuna girip arebede ayaklarım tutuldu, hele biraz ayak sahrası idelim, dedi* (Anatoli, No: 3987: 2).

Ayak sahrası, Temaşa-i Dünya'da tanıklanmıştır: Nihayet, o gice yine ayak sahrasına çıkmaklığa karar virup, böylece bizi alt oturuğa oturduncayadeğın devam eylediler (Misailidis, 2021: 86); *Bir ahşam Bağlarbaşı'na ayak sahrasına çıktım*, (Misailidis, 2021: 125).

bal yağ ayı evlilik hayatının ilk ayı veya ilk günleri, balayı, cicimayı: *Benim ondan ziyade yaşamağa ümidim yok ise de hele nikâhımın ilk bal yağ ayı ya ben ya o ölüceye değın devam idecekdir* (Anatoli, No: 3960: 1).

Temaşa-i Dünya'da sadece tespit edilmiştir: Bakarsın ki nikâhdan evvel görünen muhabet, birden bürüdete tebdil olur. Ve bal yağ ayı tabir itdikleri ibtidaki ay dahı zehir zenbereğe tebdil olur (Misailidis, 2021: 645).

Bostancıya kelek satılmaz. Bir işi, en iyi o işin ustası bilir. Bir işin ustasına da o işi nasıl yapılacağı öğretilmez. Bir işi iyi bileni aldatmak, kandırmak mümkün değildir: **Bostancıya kelek satılmaz** (Anatoli, No: 3926: 1).

Mudurnu ve Bolu yörelerinde *bostancıya kelek satılmaz* atasözünün kullanıldığı tespit edilmiştir (BAAD: 70). Nejat Muallimoğlu'nun *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler* kitabında *bostancıya kelek satılmaz* atasözü yer alır (Muallimoğlu, 1983: 299). Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*'nde bu atasözü bulunmamakla birlikte, aynı anlamda ve benzer yapıda atasözleri mevcuttur: *Bostancıya tere satılmaz, tereciye tere satılmaz* (AS: 203), *tereciye (bostancıya) tere (tarhuncuya tarhun) satılmaz* (AS: 447).

cinini dermek öfkesini gidermek: *...berekât virsin Dimitrios'un akrabası hatun kızın cinini dererek ve nikâhlandığı saatda her işiñe gözlerini yumacak deyerek, oğlan da biraz gözenice olduğından, iskât itmekle iki sınar birbirini buldular* (Anatoli, No: 3948: 4).

Çankırı iline bağlı Çerkeş ilçesinde *cinini dermek* deyiimi tespit edilmiştir (DS).

çevir kaz yanmasın, lala uyanmasın karşısındakine dokunacak yersiz bir söz söylediğini fark eder etmez sözünü çevirmeye kalkışanlara söylenen bir söz: *Kira Karikena gördü ise ki ilk tecrübesi fena netice virdi, 'çevir kaz yanmasın, lala uyanmasın' kavlince "Ah evladlarım, bukkal reyinize havaledir fakat işimize de bakmalıyız" dedi* (Anatoli, No: 4047: 1).

Alay yollu bu söz, Türkçede aynı anlamda ve benzer yapıda bulunmaktadır: *çevir kazı yanmasın* (GTS), *çevir kazı yanmasın* (KL), *çevir kazı yanmasın, padişah uyanmasın* (Yetiş, 1993: 241)

delik küpe su dökmek sonuçsuz kalacak bir şey için uğraşmak, nafile, yok yere çaba sarf etmek: -*Evvet, iyi oynadınız emma delik küpe su döküyorsunuz; zira ben artık kavien tahkik eyledim, komedia bitti* (Anatoli, No: 4082: 1).

El eli yur, iki el de yüzü yur. Bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz, güçlenmiş olarak yardıma koşar: **Fakat el eli yur iki el de yüzü yur,** (Anatoli, No: 4047: 1).

El eli (bir el bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur) (AS: 262); *bir el bir eli yıkar; iki el bir yüzü yıkar* (ADS); *el eli yıkar; iki el yüzü* (ADS); *el eli (bir el bir eli) yıkar; iki el de yüzü (yıkar), el eli yur (yuyar), el (de) yüzü yur (yuyar), el eli yur; iki el de yüzü yur* (Soykut, 1974: 153).

faka takacak arpası yok, baş değirmenin yolunu sorar basit ihtiyaçları bile karşılayamazken, lüks ve gereksiz şeylere övünen veya onları tercih eden kişiler için söylenir: ... ve **faka takacak arpası yok, baş değirmenin yolunu sorar** deyü kendi başına güler idi (Anatoli, No: 3967: 1).

Bu söz, *Temaşa-i Dünya*'da iki cümlede tanıklanmıştır: *İnsan oğlunun ahvali acaibdir; bazı âdemler var ki faka takacak arpaları yokdur, dururlar da baş değirmenin yolunu süal ederler* (Misailidis, 2021: 317); *Yezid'in faka takacak buğdayı yok, baş değirmenin yolunu yolunu sorar* (Misailidis, 2021: 369).

gıgış gıgış sert cisimlerin birbirine değdiklerinde çıkardıkları ses, kığış kığış; **gıgış gıgış itmek** (birbirine değen cisimler için) ses çıkarmak: *Sala karanlık olduğundan bir şey göremedim ise de lakin urubası gıgış gıgış iderek bir hatunun geçtiğini sezindim* (Anatoli, No: 4018: 1).

kığış kığış (TS); *gıgış gıgış, kığış kığış* (I), *kağaş kağaş* (DS).

gözlerini belirtmek gözünü, akı iyice belirecek bir biçimde açmak: ... ve başını kaldırıp **gözlerini belerderek**, bir müddet kızın lehcesine nazar eyledi (Anatoli, No: 3940: 1).

gözlerini belirtmek (ADS), *gözlerini belirtmek* (ÖTS: 1767).

hımhum ile burunsuz, birbirinden uğursuz Biri öteki kadar ters, ikisi de birbirinden beter kimseler için kullanılır: **Hımhum ile burunsuz, birbirinden uğursuz** fehvasınca, encamki ömrü dahi şübheli, nisâ tafesi Allain ile İvi hakkında pek meşkûk fıkralar tanırlarmış (Anatoli, No: 3943: 2).

hımhum ile burunsuz birbirinden uğursuz (KL), *hımhum ile burunsuz, birbirinden uğursuz* (DeyS: 857)

iğdilğe lemon sıkamak mertliğe aykırı davranışta bulunmak: *Biz az evvelce cesurluk taslayorduk, şimdi iğdilğe lemon sıkmaya başladık* (Anatoli, No: 4075: 1).

Başka bir örneğine rastlanmayan bu deyim sadece *Temaşa-i Dünya*'da tespit edilmiştir: *Aman Tavşan Ağa, ocağıña düşükdük, iğdilğe limon sıkma, bunların cümlesi hatun olduğu takdirde tasallut itmeklik rifatıña düşmez* (Misailidis, 2021: 385).

iliğine tak demek dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak: -*Ah Kokona Karikenacığım! Siz unudulacak zat mısınız! Ne çare ki bu aralık kesatlık iliğimize tak dedi* (Anatoli, No: 4014: 1).

Orhan Kemal'in *Serseri Milyoner* romanında *iliğine tak demek* veya *iliğine tak etmek* şeklinde bu deyim yer alır: *Acaba karısı, iliğine tak deyip, onu arzuladığı için mi kilitlememişti* (Kemal, 1957: 146); *Milyonda bir ihtimal de olsa, günün birinde iliğine tak edip özür dileyerek kendine geleceğini umuyordu* (Kemal, 1957: 146). *Temaşa-i Dünya*, deyimini tespit edildiği bir diğer eserdir: *Tohaf nevinden astarcı esnafından Spartalı Konstanti Dayı nam bir Hristian Kepeci Hamı'nda kilitli dura dura iliğine tak deyip...* (Misailidis, 2021: 257). Türkçede ise aynı anlamda *canına tak etmek* veya *canına tak demek* deyimini kullanılır (ADS).

ipi çalya dolandırmak herhangi bir şeyi içinden çıkılması zor, dolambaçlı hâle getirmek: *Efendim, mustantıklığınızna aşk olsun, fakat ipi çalya dolandırdım, sözlerimi tağvir idiorsuz* (Anatoli, No: 4069: 1).

kanını içmek öldürmek; öldürmeyi arzu etmek: *-Öç alacağım! Telef edeceğim, ikisinin de kanını içeceğim* deyip iki adımda yatak odasında bulundu (Anatoli, No: 4001: 1).

kanını içmek (KL), *kanını içmek* (ÖTS: 2375).

keçeyi suya endirmek durumu kabul etmek, yola gelmek, direnmeyi bırakıp, yumuşamak: *-Madam İvi artık asıl kocası Georgios Kallias huzurunda bulunduğunu anlamaya başladı ise de, halâ keçeyi suya endirmeyüp cevap itdi* (Anatoli, No: 4080: 4).

Temaşa-i Dünya'da aynı anlamda *keçeyi suya brakmak* deyimi tespit edilmiştir: ... *anladı ki biz horata itmeoruz, artık keçeyi suya bragıverdi* (Misailidis, 2021: 150).

kibrit kesilmek şaşılacak, korkulacak bir durum karşısında rengi sararıp donup kalmak: *O saat İvi'nin lehcesi kibrit kesilip gözlerini yere dikdi* (Anatoli, No: 4085: 1).

nal için mihı yok kaldırırma at sürer durumuna, imkânlarının azlığına bakmadan gösteriş yapan, lükse ve gereksiz şeylere para harcayan kimseler için söylenir: ... *ve kız bunu bu yolda mağmur gördükçe nal için mihı yok kaldırırma at sürer* ve... (Anatoli, No: 3967: 1).

Temaşa-i Dünya'da benzer yapıda şu cümle örneğinde tanıklanmıştır: ... *ve nala takacak mihları yok iken, kaldırırma at sürerler* (Misailidis, 2021: 217). Ferdi Güzel "Türk Atasözlerinde Yoksulluk ve Yoksul" başlıklı yazısında; aynı anlamda ve benzer yapıda olanları tespit etmiştir: *Nala takacak mihı yok kaldırırma at sürer; atının ayağında nal yok, döşemede at koşturur; ayağında nal mihı yok, şakırdacak döşeme arar* (Güzel, 2019: 500).

perde sıyrılmak bütün sırlar için açığa çıkmak; : *Şimdi ağlemenin sırasıdır. Perde sıyrıldı, benim unvanımı istihza ittiğiniz vazife değil* (Anatoli, No: 4080: 4).

Safahat'te bu deyim tanıklanmıştır: *Perde sıyrıldı, işin kalmadı hiçbir hüneri/ Her bakan sezdi karanlıkta çehreleri* (KL). *Kürk Mantolu Madonna*'da ise "farkına varmak, idrak etmek" anlamıyla yer alır: *Tam düşüncelerimin burasında gözlerimden bir perde sıyrılır gibi oldu* (Ali, 2015: 123).

sıçan düşse başı paralanır bir yerin boş ve yoksulluk içinde bulunduğunu anlatan bir söz: ... *sıçan düşse başı paralanır idi* (Anatoli, No: 3927: 1).

Temaşa-i Dünya'da deyim, *sıçan düşse kafası paralanır* biçimindedir: ... *ancak ceybde fülüz mafiş, kisedar efendiye sıçan düşse kafası paralanır idi* (Misailidis, 2021: 81). İsmail Hilmi Soykut'un *Türk Atalar Sözü Hazinesi*'nde *sıçan düşse başı yarılır* şeklidir (Soykut, 1974: 413). TDK'nin *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde ise *fare düşse başı yarılır* şeklinde kaydedilmiştir (ADS).

tam takır baş bakır içinde hiçbir şey yok, bomboş, tam takır kuru bakır: *Tam takır baş bakır...* (Anatoli, No: 3927: 1).

tamtakır kuru bakır (GTS), *tamtakır kırmızı bakır* (GTS), *tam takır; kuru (kırmızı) bakır* (KL).

Tekkeye hizmet iden şöbrayı tekkeden içer. Bir şeyi elde etmek için bazı sıkıntılara katlanmak gerekir: *-Ne demek! Tekkeye hizmet iden şöbrayı tekkeden içer* (Anatoli, No: 4036: 2).

Bu atasözü, Ahmet Vefik Paşa'nın *Atalar Sözü: Müntehabât-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde *tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir* şeklindedir (Ahmet Vefik Paşa, 2005: 205). *Güncel Türkçe Sözlük*'te ve *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde ise *tekkeyi bekleyen çorbayı içer* olarak yer almaktadır (GTS), (ADS).

tenceresinde pişirip, kapağında yer kıt kanaat geçinmek, olanla yetinmek: ...**tenceresinde pişirip, kapağında yer makuleden olduğunu bildiklerinden...**(Anatoli, No: 3927: 1).

tencerede pişirip kapağında yemek (GTS), tencerede pişirip kapağında yemek (ADS), tenceresinde pişirip kapağında yemek (KL).

üyürlüğe vurmak anlamazlıktan gelmek, anlamazlığa vurmak, uyur gibi yapmak: *Ben artık bu meramlarını anlamağ ile ilaç karışdırıp bana virdikleri şarabı usul ile dökdüm de üyürlüğe vurdum* (Anatoli, No: 4052: 1).

Bu deyim, H. Fethi Gözler'in *Örnekleriyle Türkçemizin Açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü [A-Z]*'nde *uyurluğa vurmak* şeklindedir ve *oldu olacak demek* deyiminin açıklamasındaki bir cümlede geçmektedir: *Eğerçi ol mahalde nigâr dahi bîdâr olur ama oldu olacak deyip uyurluğa vurur* (Gözler, 1975: 289). *Temaşa-i Dünya*'da ise *üyürlüğe vurmak* şu cümle örneğinde tespit edilmiştir: ... *artık o sırada çocuklar davar gibi sufa üzerine uzanıp, kiminin kıcı obirinin başı üzerinde olduğu halde üyürler iken ben uyanık bulunup, çocukların eteği eteğine diker, kiminin kulağına sinek sokar, öte tarafa devrilip üyürlüğe vurur idim* (Misailidis, 2021: 63).

var kuvveti bazuya vermek kolunun kuvvetine güvenmek: *Başka lakırdıya meydan kalmaksızın, ol mecnun var kuvveti bazuya virüp, timur parmaklığın birini kırdı* (Anatoli, No: 3927: 1).

Sabahat Emir'in *Türk Piyeslerinden Derlenen Türk Halk Deyimleri* kitabında *var kuvveti bazuya vermek* "kolunun kuvvetine güvenmek" anlamıyla ve Ahmet Vefik Paşa'nın *Savruk* adlı manzum tiyatro eserinden alıntılanan şu cümleyle yer almaktadır: *Ben var kuvveti bazuya vereyim, hizmet diriğ etmeyim* (Emir, 1968: 33). *Kâmûs-ı Türki'de var madde başının altında var kuvveti bazuya vermek* deyimini kaydedilmiştir (KT: 1481).

yakası açılmadık hiç duyulmadık, bilinmedik (ayıp söz): ... *ve Mecnun kılıklı gelen delikanlı dahi bu hane önüne durup, ah-u eninle havaya yumruk salmakde ve yakası açılmadık küfürler imtekdeydi* (Anatoli, No: 3927: 1).

yakası açılmadık (GTS), yakası açılmadık (ADS).

yokladığı çakmak taşı çıkmak "Umduğu, beklediği gibi olmamak" anlamında bir deyim: *Kokona Katinko nam üç yigirmi beşlik ihtiyar bir kambur hatunun yan kesicilerin biz onu yokladık da çakmak taşı çıktı dedikleri fehvasınca...* (Anatoli, No: 3927: 1).

Besim Atalay'ın *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri* adlı kitabında *çakmak taşı çıktı* deyiminin hikâyesi anlatılır: "Vaktiyle İstanbul'un Tahtakale'si, yankesicilerin kaynaştığı yer imiş. İstanbul'a gelen bir Anadolu ağası, yankesicilerle eğlenmek istemiş. Para kesesine çakmak taşı doldurmuş, aval aval oralarda dolaşmaya başlamış. Yankesicilerin başı, çırağını çağırarak, 'Ulan, şu avalı görüyor musun? Peşini bırakma!' demiş. Çırak adamın arkasına düşmüş. Az sonra eli boş döndüğünü gören ustası kızmış, 'Bir iş beceremedin!' diye çıkmış. Çırak, 'Yokladım, ustam; çakmak taşı çıktı!' demiş" (Atalay, 1968: 59). Sabahat Emir'in *Türk Piyeslerinden Derlenen Türk Halk Deyimleri*'nde bu deyim "umduğunu bulamamak" anlamıyla ve *Yorgaki Dandini*'den bir cümle örneğiyle açıklanmıştır: *Çekindi şimdi belânı! Bak, kendi evine sahip olamıyorsun. Yokladığın çakmak taşı çıktı* (Emir, 1968: 34).

Sonuç

Çalışmada; Evangelinos Misailidis'in Yunancadan Türkçeye *Beyoğlu Sırları* adıyla tercüme ettiği tefrika romanın Türkçe söz varlığı incelenmiştir. Öncelikle eserin konusu, içeriği, dili ve genel olarak söz varlığı üzerinde durulmuştur. Akabinde konu edilen

eserden Türkçe söz varlığına dair saptanan veriler alt başlıklar hâlinde işlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Misailidis'in romanda Türkçeye hâkim olduğunu, Türkçenin sözcük türetme olanaklarından istifade ettiğini ve türettiği sözcüklerle dönemin Türkçesinin söz varlığının ortaya çıkarılmasına katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Romanda kullandığı sözcüklerin, deyimlerin, atasözlerinin ve diğer kalıp sözlerin bazıları taranan sözlüklerde, metinlerde tanıklanamamıştır: *boğanaklık, mekruhlaşmak, tomlarlaklanmak, vussatlanmak, delik küpe su dökmek, ipi çalıya dolaştırmak, kibrit kesilmek* gibi. Bir kısmı ise sadece Misailidis'in hacimli romanı *Temaşa-i Dünya*'da tanıklanmıştır: *afvlık, dırdıriet, erehli, kofalaklanmak, mahcuplanmak, mutluk, namuslanmak, sıgıncama, artık sen ucunu bul da bala yağ ver, ayak sahrası, bal yağ ayı, faka takacak arpası yok, baş değirmenin yolunu sorar, içidliğe limon sıkılmak* gibi. Tanıklanabilen sözcüklerin büyük bir kısmı Türkiye Türkçesinin ağızlarında hâlâ kullanılan, yaşayan örneklerdir: *ansırmak, aymak, barı, belenmek, cırmak, çemremek, dişehli, eşiklik, gerneşmek, gubarmak, kırarmak, kıynaşık, sapışmak, sendirmek, sümseklemek, turkazlanmak, üyümek, yavaşıtmak, yumak* gibi. Deyimlerin, atasözlerinin, diğer kalıp sözlerin büyük bir kısmı da ağızlarda ya aynı veya az çok değişikliğe uğramış olarak kullanılmaktadır: *bostancıya kelek satılmaz, cinini dermek, el eli yur, iki el de yüzü yur, humhum ile burunsuz, birbirinden uğursuz, sıçan düşse başı paralanır, tam takır baş bakır, tenceresinde pişirip kapağında yemek*. Bazı örnekler ise sadece başka mensur ve manzum metinlerden tanıklanabilmiştir: *stavroslamak, perde sıyırılmak* gibi.

İsimden fiil yapım eki *-la-* ve bu ekin çatı ekleriyle genişlemiş biçimlerinden teşekkül eden fiillerin romanda pek çok örneği bulunmaktadır. Bu fiillerin büyük bir kısmı yabancı asıllı isimlere, bu isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur: *çirklen-* (< Far. *çirk* + T. *-len-*), *halimleş-* (< Ar. *halim* + T. *-leş-*), *hazlan-* (< Ar. *hazz* + T. *-lan-*), *mahcuplan-* (< Ar. *mahcûb* + T. *-lan-*), *mekruhla-* (< Ar. *mekrûh* + T. *-la-*), *mekruhlaş-* (< Ar. *mekrûh* + T. *-laş-*), *mubarekle-* (< Ar. *mubârek* + T. *-le-*), *namuslan-* (< Ar. *nâmûs* + T. *-lan-*), *stavrosla-* (< Yun. *stavros* + T. *-la-*), *vussatlan-* (< Ar. *vus* 'at + T. *-lan-*). Türkçe fiiller de mevcuttur: *cırmakla-*, *turkazlan-*, *tombarlaklan-*, *yeşillen-*.

İsimden isim yapım ekleri *-llk*, *-lUk*; *-ll*, *-lU* ekleriyle türetilmiş sözcükler, Misailidis'in romanında hayli yer tutar, bunların bir kısmı tanıklanamamıştır: *afvlık* (< Ar. *'afv* + T. *-lık*), *boğanaklık*, *eşiklik*, *mutluk*, *suhuletli* (< Ar. *suhûlet* + T. *-li*), *vussatlı* (< Ar. *vus* 'at + T. *-li*) gibi.

Misailidis, romanda yabancı kökenli sözcüklere *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-* yardımcı fiillerini getirmek suretiyle Türkçeleştirmiş ve bu tür birleşik fiilleri sık sık kullanmıştır: *ayak sahrası itmek, pahıl olmak, horata itmek* gibi.

19. yüzyıl Osmanlı aydını olan Evangelinos Misailidis, Türkçe konuşan, Yunan harfli Türkçe yazan Anadolu Hristiyan Ortodoks kardeşleri için bir eğitmen ve öğretmen rolü üstlenmiştir. Anadolu'nun manevi değerlerine saygı duyan Misailidis "Avrupailik" adı altında kültürel yozlaşma karşısında dindaşlarını eleştirmekten de geri kalmamıştır. Bu çalışmayla; Evangelinos Misailidis'in dünyaya bakışının, dilinin ve üslubunun önemli bir göstergesi olan Türkçe söz varlığını belirleyip alana katkıda bulunmak amaçlanmıştır. *Beyoğlu Sırları*'nı dili ve söz varlığı açısından kaynak bir metin; belirli bir kesimin dünya görüşünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından da folklorik bir malzeme olarak kabul etmek mümkündür.

Kısaltmalar

Ar. Arapça
doğ. doğum
Far. Farsça
Fr. Fransızca
Hz. Hazreti
İng. İngilizce
İt. İtalyanca
No. Numara
öl. ölüm
s. sayfa
T. Türkçe
TDK Türk Dil Kurumu
Yun. Yunanca
yy. yüzyıl

(Kaynak kısaltmaları *Kaynakça* kısmında köşeli parantez içinde gösterilmiştir.)

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa (2005). *Atalar Sözü: Müntehabât-ı durûb-ı emsâl*. R. Duymaz (Hzl.). İstanbul: Gökkubbe.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü - 1 atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. [**AS**]
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü - 2 deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. [**DeyS**]
- Aksoy, Ö. A., Dilçin, C., Acarlar, K., Tolluoğlu, M., Kutlar, P., Püsküllüoğlu, Y. & Şener, N. (1996). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Ankara: TDK. [**BAAD**]
- Ali, S. (2015). *Kürk mantolu madonna*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Atalay, B. (1968). *Çeşitli halk fıkraları ve deyimleri*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Ayverdi, İ. *Kubbealtı lugatı-misalli büyük Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: 30.09.2024 <https://lugatim.com/> [**KL**]
- Balta, E. & Payır, S. (Yayına hzl.) (2021). *Beyoğlu sırları (tefrika roman/1888-1889)*. E. Kiriakidis (Yazan). (E. Misailidis, Çev.) İstanbul: İstos. [E. Balta ve S. Payır tarafından hazırlanan *Sözlük* (s. 371-388) için **BSS** kısaltması kullanılmıştır.]
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı-Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken. [**ÖTS**]
- Demirci, M. (2017). Derleme sözlüğü'ne Osmaniye, Düziçi ağızından katkılar-I. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 6 (3). 1360-1383.
- Emir, S. (1968). *Türk piyeslerinden derlenen Türk halk deyimleri*. İstanbul: Çınar Matbaası.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1988). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Sosyal. [**TDES**]
- Gaydarcı, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A. & Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü*. N. A. Baskakov (Sorumlu redaktör). İ. Kaynak & A. Doğru, (Rusçadan aktaranlar). Ankara: Kültür Bakanlığı. [**GagTS**]
- Gözler, H. F. (1975). *Örnekleriyle Türkçemizin açıklamalı büyük deyimler sözlüğü [A-Z]*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.

- Gürpınar, H. R. (2022). *Deli filozof*. E. G. Naskali (Yayın yönetmeni). D. Yılmaz, B. Taş, Ü. Topuz, E. Orhan, E. O. Gökalp, S. Düzgün, M. Küçük & N. Çelebi (Hzl.). Ankara: TDK.
- Güzel, F. (2019). Türk atasözlerinde yoksulluk ve yoksul. E. Gürsoy Naskali (Hzl.). *Fakirlik içinde* (s. 475-508). İstanbul: Libra.
- Hindoglu, A. (1831). *Dictionnaire abrégé Français-Turc ou Hazine-i Lugat*. Vienne. [HL]
- İbar, G. (2018). *Anadolulu hemşehrilerimiz Karamanlılar ve Yunan harfli Türkçe*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Kemal, O. (1957). *Serseri milyoner*. İstanbul: Ekicigil.
- Keyvanoğlu, M. C. (2017). 1870 Büyük Beyoğlu yangını. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (41). 169-190.
- Koç Giannopoulos, A. (2023). Karamanlıca agios tafos destanı'nın söz varlığı. Ü. Aslan & H. Taş (Ed.), *Prof. Dr. Mustafa Demirel armağanı* içinde (s. 353-373). Çanakkale: PA Paradigma Akademi.
- Misailidis, E. (Çev.) (1888-1889). Beyoğlu sırları (Πειόγλου Σηρλαρή). *Anatoli*. (No. 3926-4091) (Tefrika).
- Misailidis, E. (2021). *Temaşa-yi dünyâ ve cefakâr u cefakeş*. R. Anhegger, V. Günyol & P. Efe (Hzl.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Muallimoğlu, N. (1983). *Deyimler, atasözleri, beyitler ve anlamdaş kelimeler*. İstanbul: Muallimoğlu.
- Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzu*. Ülkü. [OTKK]
- Redhouse, S. J. W. (2006). *A Turkish and English lexicon shewing in English the significations of the Turkish terms*. İstanbul: Çağrı. [RL]
- Soykut, İ. H. (1974). *Türk atalar sözü hazinesi*. İstanbul: Ülker.
- Şemseddin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun. [KT]
- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2024). *İki kilise arasında binamaz-Karamanlıca edebiyatta dil, kimlik ve yeniden-yazım*. İstanbul: Metis.
- Tahir, K. (2007). *Damağası*. A. Parıltı (Yayına hzl.). İstanbul: İthaki.
- TDK. *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://sozluk.gov.tr/> [ADS]
- TDK. *Derleme sözlüğü (Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü)*. Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://sozluk.gov.tr/> [DS]
- TDK. *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://sozluk.gov.tr/> [GTS]
- TDK. *Tarama sözlüğü*. Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://sozluk.gov.tr/> [TS]
- Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1934). *Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi*. İstanbul: Devlet Matbaası. [TD]
- Yetiş, K. (1993). *Bir İstanbul hanımefendisi Sâmîha Ayverdi'den Türkçe'nin nakışları atasözleri-deyimler-tekerlemeler-bilmeceler*. İstanbul: Kubbealti.
- Yoksul, C. (2013). *Çorum yöresi sözlü kültürü*. Ankara: Çorum Belediyesi.